

Niyazi Öktem

Türkiye’de Hukuk Devleti ve Lâiklik - Sosyolojik Bir Bakış

Yarım saati geçirmemeye dikkat ederek, mümkün olduğu kadar aşağıdaki kavramları açıklayıp, Türkiye’deki dinin konumunu ele almaya çalışacağım.

Efendim, hukuk devleti kavramını benden önceki sayın alman meslektaşım gayet güzel açıkladı. Ben meseleyi lâikliğe geçiş açısından irdelleyeceğim. Ve meşruiyet konusunu, bir parça aynı bağlam içerisinde kısaca ele alacağım.

Efendim, hukuk devletine *Hans Kelsen*’ci bakış açısı içerisinde baktığımızda görürüz ki, bir normlar hiyerarşisi bir alt normun, meşruluğunu ve etkinliğini bir üst normdan alması şeklinde bir piramitle karşılaşmaktayız. Yani hukuki tasarrufların tüzük ve yönetmeliklere uygun olması, tüzük ve yönetmeliklerin yasalara, yasanın anayasaya uygun olması esası kelsenci açıdan bizi bir yerde hukuk devletine götürmektedir. Meşruluk ve etkinlik, *validité* ve *efficacité*, bir üst normdan alınmaktadır. Peki anayasa meşruluğunu nereden alıyor? Kelsen bunu ikiye ayırarak inceler. Asli kurucu iktidarın barışçı veya savaşçı zihniyete sahip olmasından yola çıkarak inceler ve barışçı olduğu takdirde *pacta sunt servanda*, yani ahde vefa prensibine bence doğal hukuk ilkelerine ve bir ölçüde de sosyal yapıya dayandırır. Yani anayasanın üstündeki temel norm, *Grundnorm* kaynağını bana göre -Kelsen’den hareket ediyorum ama onun dışına çıkıyorum- kaynağını bence doğal hukuk ilkeleri ve sosyal realiteden almaktadır. Gelin, bu doğal hukuk ilkelerinin adını koyalım. Doğal hukuk ilkeleri, dünyada batı devletleri dediğimiz, liberal özgürlükçü, bireyci devlet dediğimiz, Batının temsil ettiği devlet sistemleri içerisinde burjuva ihtilâllerine dayanmaktadır. Büyük Fransız Devrimi, Amerikan Devrimi gibi devrimlerle dünya sahnesine gelmiştir, doğal hukuk düşüncesi... Doğal hukuk ilkesinin düşünsel mimarları vardır. J.J. Rousseau, J. Locke gibi mimarlar. J. Locke temel hak ve özgürlükler içerisinde -bu, doğal hukukun da içeriğini oluşturur- temel hak ve özgürlükler içerisinde üç tane mutlak haklar kategorisini gündeme getirir. Der ki, insanların doğuştan vazgeçilmez, devredilmez, hak ve özgürlükleri içerisinde üç tanesi vardır ki, devletin düzenleme alanına girmemesi gerekir. Nedir bunlar? Bir tanesi düşünce ve onun uzantısı olan ifade özgürlüğü, ikincisi inanç özgürlüğü, başka bir deyimle vicdan özgürlüğü, üçüncüsü ise mülkiyet hak ve özgürlüğüdür. Mülkiyet hak ve özgürlüğüne hiç girmeyelim. Çünkü o mutlak haklar kategorisinden çıkmıştır. Ama ilk ikisi mutlak haklar kategorisinde olmalarını sürdürmektedir. Yani demek ki, bizim de içerisinde bulunduğumuz burjuva devlet sistemi de denilen Batının liberal, özgürlükçü devlet sisteminin *Grundnormu* içerisinde dokunulmazlık özelliğini taşıyan iki hak ve özgürlük vardır: düşünce ve ifade özgürlüğü ile inanç özgürlüğü. İnanç özgürlüğüne geldiğimizde işler karışmaktadır. Düşünce özgürlüğünü mutlak hak olarak kabul ediyoruz ve bunun için mücadele ediyoruz. Ama inanç özgürlüğü, düşünce özgürlüğü için de belki aynı şeyi düşünmüyoruz. Bunların toplum düzenini bozucu hale gelmelerinden korkarak yanlış hukuksallaştırma sürecine giriyoruz. Korkular nedeniyle inanç özgürlüğü bağlamında yasaklamalara gitmekteyiz ki bizce bu lâikliğe ve mutlak hak anlayışına aykırıdır. Bu tür endişeler var. Lâikliğin tanımı ne? Klâsik tanımı ne? Biliyoruz... Bir kere daha söyleyelim: din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması... Doğru... Ama aslında, bunun temelinde yatan gene kökenini burjuva devrimlerinde bulan bir başka

filozofik kavram var: rasyonalizm, akılcılık, usculuk... Burjuva devrimleri temel hak ve özgürlüklerin öncülü, ilk düşünce biçimi, paradigması diyelim isterseniz. Kartezyen, Descartes'çı akılcılıktır. Aristoteles'ten kaynağını bulan akılcılık, Descartes'da sağlam bir formüle girmiş ve bu anlayış sadece Descartes'da değil, onun döneminin Aydınlanma Çağının ve öncesinin liberal düşünürleri tarafından da savunulmuştur. Diyor ki, "insanın en önemli özelliği akıl ve aklın ifadesi olan dil gücüne sahip olmasıdır"; diğer yaratıklarda bu yok. İnsan kendi aklıyla gene kendisini yönetir, yönlendirir. Dünyaya ilişkin sorunlarını çözer; ayrıca insan kendi aklıyla uhrevi boyutlu iletişim kurar. Bizzat kendinin tanrı ile iletişim kurması akılcı düşüncenin uzantısıdır. Filozofik boyuttaki akılcılık, görüyorsunuz siyasal boyuta yansıyor. Burjuva sınıfı bunu tabii babasının hayrına yapmıyor. Ortada bir feodal sistem var; hanedanlar var. Hanedanlar hem insanların dünyevi işlerini "sen anlamazsın, aklın işlemez" deyip düzenliyorlar; hanedanlara bağlı ruhban da "sen zavallı aklınla Allahla iletişim kuramazsın; ruhban olarak iletişimi ben kuracağım" der... Ve kurmuştur da... Yeni oluşan sınıf zincirlerini kırmak için akılcılıkla, eşitliği gündeme getiriyor, tüm insanlarda mevcut olan akıl herkeste eşit miktarda vardır. Ve gene Descartes'ın çok güzel lâfi "dünyada en âdilane dağıtılan şey akıldır, çünkü hiç kimse aklından şikâyetçi değildir". Akıl gerçekten önemli bir özelliktir. Herkese eşit dağıtılan akıl aracılığıyla insanlar kendi kaderini kendi tayin etmek istiyor. Burjuvazi, senyörleri ve ruhbanı ortadan kaldırmak istiyor. Kendi düzenini aklı ile kendi kurma olayına siyasal yansımada biz, "halk egemenliği" ya da "milli egemenlik" diyoruz. İşte bu da burjuva rejimlerinin, liberal rejimlerin temel hukuk, anayasa anlayışı. İkincisi ise uhrevi boyutla iletişimi bizzat kendisinin kurması, araya papazın ya da devlet adamlarının girmemesi; bunun adına da lâiklik diyoruz. Lâikliğin filozofiden siyasete ve hukuka yansması, bizce böyle olmuştur.

Evet, insan kendi kaderini kendi tayin edecek. Burjuva rejimleri lâiklik ve halk egemenliğini kolay kolay oturtmamışlardır. Büyük Fransız Devriminden sonra papazlar giyotine yollanmıştır. Üçüncü Cumhuriyet Fransa'da papazlar üzerinde büyük baskı uygulamıştır. Ancak ondan sonradır ki lâik sistem Batıda oturmaya başlamıştır. Almanya, bir başka örnek. Protestanlığın ağır bastığı bir yer. Ama hangi protestanlık? Calvinici protestanlık tabii ağır basıyor. Protestanlığı herkes reform, ilerleme zannediyor ama hiç de öyle değildir. Özellikle Calvinici protestanlık, tam tersine vicdanlara mühür koyar. *Predestinasyondan* yana bir anlayıştır. Neyse oralara girmeyelim ama, lâikliğin açıklarken bunların da üzerinde durmak gerekir.

Her devlet kendine göre, kendi sosyal, tarihsel birikimine göre bir yere geliyor. Biz ne konumdayız? İslâm ne durumda? Kısaca İslâm tarihine bir bakmak gerekiyor. Yani bireyin aklıyla kendi kaderini kendi tayin etmesi, uhreviyetle kendi ilişkisini kendi kurması İslâmın içerisinde yer alıyor mu, almıyor mu? Aslında İslâmın özüne baktığımızda temel düstur tanrıyla, Allahla kul arasına kimsenin girmemesidir. Bu ne demektir? Aklınla bizzat iletişimi ben kuracağım. Durum böyle mi? Hayır. Durum böyle değil. Şeyhler, hocalar, tekke şeyhleri aracı konumundadırlar. Tarihe baktığımızda Hazreti Muhammed Dönemi, Dört Halife Döneminde... Tabii onun filozofik boyutlarına şu anda pek fazla bir şey diyemeyiz. Bilmiyoruz da zaten... Felsefe olayı henüz yok. Hakimiyet zaten doğrudan doğruya tanrıda, onun peygamberi yeryüzünde tanrı iradesini yaymakta. Kendinden sonra gelen dört halife de onun izinden gitmekte. Ama bir bakıyorsunuz Hazreti Ali ile savaşıyor Muaviye ve bir Siffin Savaşı. Muaviye gibi bir adam, işte bütün o birikimi siliyor ve bir kenara atıyor ve kendi despotik yönetimine

meşruiyet sağlamak için uydurma bir hakimiyet kuramı geliştiriyor. Şimdi sloganlar var ya... Taksilerin sırtlarında "Hakimiyet Allahındır"... Amennâ hakimiyet Allahındır. Ben de inanç sahibiyim. Hakimiyet Allahındır da, bu hakimiyet siyasal sistem içerisinde nasıl ortaya çıkıyor. Nedir? Muaviye ne diyor? "Hakimiyet Allahındır, ben de onun halifesiyim, dolayısıyla benim dediğim doğrudur". Bu zihniyet Emevi Hanedanına hakim, yani akıl makül hikâye... Cebriye denilen katı dogmatik bir felsefe geliştirilir. Emeviler döneminde bireysel iradeyi dışlayan, aklı dışlayan Muaviye ve Emevi Hanedanının siyasal çıkarlarına zemin hazırlayan bir İslâm kelâm ilmi geliştirilmiştir. Emevi hanedanının son dönemlerinde Mutezile diye akılcı İslâm reaksiyonları başlıyor. Bu reaksiyonlar devam ediyor ve Abbasiler döneminde özellikle halife Me'mun ve Harun Reşit dönemlerinde rasyonalizm, akılcılık canlanıyor. Bu arada tabii İmam-ı Âzam Ebu Hanife ile de sünni yorum içinde akılcılık gündeme geliyor. Ancak akılcılık konusunda hanefi yorum benimsenmiş gibi görünüyorsa da siyasal iktidarlar için cebriyeci, muaviyeci yorumu sürdürüyorlar. Çünkü onlar için iktidarlarını korumak önemli. İnsanların düşünmesi hanedanların işine gelmez. Bu gelenek Selçukluya yansıyor. Tabii Selçuklu'da başka etkiler de var. Şia içerisinde Hazreti Ali, ehl-i beyt sevgisi içerisinde daha özgürlükçü daha liberal eğilimlere rastlıyoruz. Bugünkü İran şiasına bakmayın. Şia içerisindeki özgürlükçü uzantı bugün Anadolu Alevilerinde vardır. İmam Cafer Sadık gibi kökeninde özgürlükçü, liberal, insana değer veren yorumlar şia'da ağırlıktadır. Taa 16. yüzyıla kadar böyle gelmiştir. Sonradan bir değişim olmuştur; İslâmın şafi yorumuna yaklaşmıştır. Gene hanedanlara gelelim. Hanedanlar içerisinde bakıyorsunuz Osmanlı da tutucu geleneği sürdürüyor. Üstelik Selçuklu ve Osmanlıya İmam-ı Âzam Ebu Hanife'nin eş'arî yorumu geliyor. Hanefi yaklaşımda iki yorum vardır; iki kanada ayrılmıştır: maturidî ve eş'arî yorum. Maturidî yorumda akılcılık esastır; eş'arî'de ise akıl ikinci plandadır. Ve günümüzün Türkiye'sine kadar, Osmanlı'da da zaten tutucu, bağnaz, irade özgürlüğünden uzak bir yorumla Osmanlı Devleti hemhâl oluyor. Osmanlı Devletinde şeyhülislâmların büyük sistemler yaratması, insanları ferahlatması, yeniliklere açılması filan diye bir şey yok. Şeyhülislâmların, din adamlarının tek görevi padişahın icraatına dini gerekçeler hazırlamaktır; başka bir şey değildir. Özellikle 16. ve 17. yüzyıldan sonra başka bir şey değildir. Bu yapıyla gelen İslâm yorumu bizce İslâmın özüne de aykırıdır.

Dinin önemini inkâr edemeyiz. Eğer din yeniliklere açık, özgürlükçü, liberal bir yapıda ise; rasyonel ise gelişmeye kaynaklık yapar. Hâl böyle olmamıştır. Osmanlı Devletinde bir tane fikir adamına, dünya çapında felsefi izleri olan, sistem yaratan bir tek düşünür rastlamak mümkün değildir; yoktur. Batı Aydınlanma Çağını yaşarken, biz Cinci hocalarla uğraşmışız. Başka bir şey yok ortada. Bu yorum Cumhuriyete kadar geliyor. Cumhuriyete geldikten sonra tabii bir de din grupları Mustafa Kemal karşısında, gelişen özgürlük, bağımsızlık hareketi karşısında din grupları da padişahın yanında yeralınca, tabii Cumhuriyet ile birlikte kabul etmek gerekir ki, bu din grupları üzerinde baskılar da uygulanmıştır. Tekkeler, zaviyeler kapatılmıştır. Bunlar hâlâ hukuken kapalı fakat fiilen açıktır; sosyolojik olarak açıktır. Bunlar Türkiye'nin siyasal yapısını da yönlendirmektedirler. *Grundormun* çerçevesinde Türkiye'deki İslâm olayına baktığımız zaman ne yapacağız? Evet karşımızda özgürlükçü olmayan bir yorum var. Özgürlükçü yorum ehl-i sünnet içerisinde sünnetlik içerisinde Mısır'da geliştirilmiş, Muhammed Abduh ve Cemalettin Afganî gibi sünni din adamları özgürlükçü sünni yorumlar getirmişlerdir. Bizde de onların temsilcileri olarak Şemsettin Günaltay, Mehmet Akif var. Ama özellikle Şemseddin Günaltay'ın adı bile geçmiyor artık. Halbuki pırıl pırıl bir

İslâm görürsünüz Şemseddin Günaltay'ın "Zulmetten Nura" adlı kitabında. Bunlar da zındıklıkla, reformistlikle suçlanmış, gâvurlukla suçlanmıştır. Aynı doğrultuda ben de bir kaç yerde yazı yazıp söz söyleyince son bir makalede müşriklikle suçlanıyorum; Allaha ortak koşmakla suçlanıyorum. Yani İslâmın sünni yorumu içerisinde bir şeyler yapmak isteyenlere de damga vurulmuş. Bunun karşısında alevi yorum var. Kısa değineceğim.

Alevi yorum İslâmın özünü esas almakta... Eleştiri yapacağım yerler var... Zamanınızı almak istemiyorum. Ama insan sevgisi, özgürlük temasını işlemektedir. Kelâm ilmi yazılamamıştır. Baskı altında olan bir grup olduğu için teolojisi yoktur. Ama sazi sözü vardır. Filozofik konular saz ve sözle söylenir. Allah sevgisi, Allaha olan iman sazla sözle dile getirilir. Son günlerde de çok gündeme geliyor.

Şimdi ne yapacağız? Bir kere *Grundnorma* sadık kalacağız. Yani, vay efendim tehlikelidir, şudur budur, dolayısıyla biz katı jakoben lâiklik anlayışını uygulayın gibi liberal rejimin özüne ters düşen bir yaklaşım içerisinde olmayacağız. Yani biz mutlak inanç ve vicdan özgürlüğü ve düşünce özgürlüğünden yana olmalıyız. Artık 1920'lerin 1930'ların metotları geçerli değil; 1990'ların metotlarıyla, onların da konuşma, söz hakkı, ifade hakkına saygı göstermek gerekir. Saygıdan öte, Voltaire'in dediği gibi, "senin düşüncelerinden nefret ediyorum, senin düşüncelerinin çok tehlikeli olduğunu biliyorum ama senin bu düşüncelerini yayabilmen için ben kendi kendimi de feda edebilirim" diyebilmeliyiz. Bu zihniyeti kabul edeceğiz, yani tam özgürlükçü olacağız. Bu bir... İkincisi abesle iştiğâl etmeyeceğiz. Neyi kastediyorum? Başörtüsünü... Bu tip şeyler abesle iştiğâldir. O, vicdan özgürlüğünün bir uzantısıdır. Arkasından ne var? Hukukçu olarak biz saike bakmayız. Arkasına bakmayız. Düşünün, başörtüsüyle İslâma daha yakın olduğuna inanıyor. Böylece cennetlik olacağını düşünüyor. Onun vicdanına siz nasıl ambargo koyabilirsiniz? Mümkün değil... Mücadele fikirle gerçekleştirilmelidir.

Bir başka olay, tekke ve zaviyeler kapalı... Neresi kapalı? Hükümet kuruyor, hükümet indiriyorlar. Tekke ve zaviyeler açılmalıdır. Zaten açıktır. Tam özgürlükçü rejim, sivil toplum örgütlenmesi... Liberal rejimin gereğidir... Ben bunları mücadele olarak görmüyorum. Gerçeğe gitme sivil toplumda, özgür toplumda olur. Ben eminim ki bizim yorumlarımız da gerçeğe daha yakın. Gerçek bir liberal sistemde, özgür sistemde bizim haklılığımız ayan beyan ortaya çıkar.

Başka bir olay. Diyanet İşlerinin üzerinde çok durmak gerekiyor. Sivil toplum örgütlenmesi içinde ve dünyanın Batı Liberal rejimlerinde diyanet işlerinin; devlet çatısı içerisinde dinin düzenlendiği hiç görülmemiştir. Haa tehlikeli mi? İtiraf edeyim benim de korkularım ve kuşkuvarım var. Özellikle Türkiye'nin üzerinde büyük oyunlar oynanırken, cemaatler sistemine gitmenin ne derece doğru olup olmayacağı hususunda benim de kuşkuvarım mevcut; ama biz gene de rejimin *Grundnormuna* sadık kalarak özgürlükçü olalım. Sivil toplumdan, sivil toplum örgütlenmesinden yana olalım. Sıkıştığımızda baba gel bizi kurtar, asker gel bizi kurtar diyoruz. Asker geliyor ama bizi kurtarmıyor; tam tersine din derslerini mecburi kılıyor, yani tam aksi doğrultuda icraat yapıyor. Sivil toplumu, sivil toplum örgütlenmesini içimize sindirdiğimiz ölçüde bize sorun gelen şeylerin üzerinde daha rasyonel, daha sağlıklı çözümler bulabiliriz. Demokrasi, yani hukuk devleti içerisinde temel normumuz özgürlük, demokrasi, insan hakları, mutlak suretle insan hakları, mutlak düşünce özgürlüğü, mutlak inanç özgürlüğü ve bunların ifade edilme özgürlüğü biçiminde şekillenmelidir. Hepinize saygılarımı sunarım. Teşekkür ederim.

Zusammenfassung

In diesem Beitrag wird das Problem "Rechtsstaat in der Türkei" in Verbindung mit dem Übergang zum Laizismus diskutiert. Hier bilden die Prinzipien des Naturrechts und die soziale Realität die (nach Kelsen sogenannte) Grundnorm des Rechtsstaates. Die Prinzipien des Rechtsstaates gehen aus den die Bürgerrevolutionen hervor, welche die liberalen Staatssysteme, die der Westen repräsentiert, herbeigeführt haben. Die Naturrechtsprinzipien sind determiniert von drei Kategorien der absoluten Grundrechte und Freiheiten.

Das Eigentumsrecht hat seinen besonderen Charakter später verloren, während die Gedanken- und Ausdrucksfreiheit sowie die Bekenntnisfreiheit bis heute ihren absoluten Charakter bewahrt haben.

Demzufolge enthält die Grundnorm des liberalen Staatssystems des Westens, dem auch die Türkei zugehört, zwei Rechte und Freiheiten die unantastbar sind: die Gedanken -und Ausdrucksfreiheit und die Bekenntnisfreiheit.

Aus der Sicht der Glaubensfreiheit begründet sich der laizismus aus dem Rationalismus, denn die Verbindungsaufnahme des Menschen mit der göttlichen Dimension, mit Gott durch seinen eigenen Verstand ist ein Resultat des Kartesianismus.

Nachdem der Gehalt des Rechtsstaates im Hinblick auf den Laizismus bestimmt ist, werden die Fragen "Was ist unsere Position? in welchem Zustand ist der Islam?" beantwortet. (Übersetzt von F.U.)

Abstract

The Rule of law in Turkey, when it is considered as being a move towards secularism. In this opinion "the rule of law" was formed from the natural law "Grundnorm" recognised by Kelsen and social reality. Thus the principals of Natural Law draw their support from the rise of the bourgeois facilitated by the systems of liberal government. From the perspective of natural law it is possible to announce three fundamental rights and freedoms. Of these, assuming the right of property loses its peculiarity, the other two; freedom of thought and expression and freedom of conscience maintain their fundamental quality.

Thus in Turkey, which possesses a Western model government system and the resultant Grundnorm, these two inalienable rights are found: namely the freedoms of thought, expression and belief.

From the point of view of freedom of belief it is rational to have this freedom as a basis of secularism. Because it is by means of the intellect that human beings come to grasp the spiritual dimension, as understood by cartesian thought.

The author, having outlined his views on the principles of secularism concluded with the question "What is our position: What is the situation of Islam". (Translated by J.B.)

Ülker Gürkan - Sayın meslekdaşıma çok teşekkür ederim, bizi aydınlattılar ve dinin bir sosyal olgu olduğunu pek güzel belirttiler. Gerçekten öyledir. En ilkelinden en gelişmişine kadar hangi topluma bakarsak bakalım, din olgusu karşımıza çıkar. Tüm farklılıklarına karşın tüm dinlerin değişmez iki özelliğe sahip olduklarını görürüz: İlki doğa ve insan üstü bir güce inanç ve ikincisi bu inancı göstermeğe yarayan ibadetler. Ortaçağ boyunca gerek Batı gerek Doğuda, yani Hristiyan ve İslâm dünyasında din, ruhban sınıfının ve ulemanın tekelinde istismar konusu oldu ve bugün de bazı ülkelerde olduğu gibi, siyasal rejimleri desteklemek üzere kullanılıyor. En tehlikeli olanı da bu son durum, özellikle İslâm dünyası bakımından; çünkü İslâm hukuku din olgusu ile birlikte ortaya çıkıyor, devlet din olgusu ile doğuyor. Başlangıçta sorun yok; fakat devlet yapısı gelişmeğe başlayınca ister istemez yeni koşulları karşılayacak, yeni ilişkileri düzenleyecek kurallar da Kuran'daki yerlerini alıyor. Günümüzdeki aydın mümin bunların "ibadet" diye nitelendirilen dinsel hükümlerden farklı olduğunun ve değişmez nitelik taşımadıklarının bilincindedir. Geçenlerde bir kitap okudum. "İslâma Karşı İslâmcılık"; yazarı Mısır'lı bir savcı Muhammed Said al-Ashmawy. Tarih biliyor, sosyoloji biliyor ve Arapça biliyor ve kitaba şu cümle ile başlıyor: Tanrı İslâmın bir din olmasını istemişti, ama insanlar onu bir siyaset yapmaya kalktılar." Yazarın da belirttiği gibi din adına siyaset yapmak, dini bitmez tükenmez savaşlara, sonsuz partizanca bölünmelere dönüştürmek, nihai amaçları konum ve kazanım arayışına dönüştürmek anlamına gelir.

Bugün Türkiye'de din ve siyaset konularında çok dikkatli olmalıyız. Sayın meslektaşım haklı olarak dediler ki, "Günümüzde inanç özgürlüğünü sağlamalıyız". Ancak inanç özgürlüğünün sağlanması için eğitimin lâik olması gerek. Eğitimin bugünlerde lâik olduğunu kim söyleyebilir? Orta öğretimden başlayarak, zorunlu kılınan din dersleri nedeniyle, çocuğun zihnini bilinmeyenle korkutuyoruz. Bilinmeyenle mücadele çok zordur. Çocuk tanrı, cennet, cehennem üçgeninde, sevap-günah endişesiyle yetiştiği için bunların kafasına bilimi, bilineni sokamıyoruz. Bir hoca olarak çok üzgünüm; Polis Akademisi gibi bir eğitim kurumunda "evrim" dediğim zaman delikanlı kıyameti koparıyor. İslâmın bilime verdiği önemi belirtiyorum, kabul ediyor; ancak "bilim sana yaşamın denizde tek hücreliler ile başladığını söylüyor" dediğim zaman cevabı, "Dinime aykırı, İslâma aykırı, kabul etmem" oluyor. Ben nasıl olur da Türkiye'de inanç özgürlüğünden söz edebirim bu durumda. Tevhid-i tedrisat, yani eğitimde birlik, lâik eğitim ortadan kalkmış; birçok eğitim kurumu bir tür rahip ve rahibeler, İslâm rahip ve rahibeleri yetiştiriyor... "Başörtüsü inanç meselesidir" deniyor. Ben inanç meselesinin ötesinde bir şey olduğu kanısındayım. Ben bir kadını, dini inançların bir kadın üzerindeki derin ve ürkütücü etkilerini iyi bilirim. Her tartışmada sonuç başörtüsü üzerinde toplanıyor. Oysa başörtüsünü kökten dinciler bir sembol olarak kullanıyorlar. Saçının bir telinin erkeği tahrik edeceğine inandığı ya da inandırıldığı için kendisini günahın merkezi sayan bir kıza üniversiteye kadar getirebiliyorsak; inanç özgürlüğü, insan hakları nerede? Bu bakımdan meslektaşımın görüşüne katılmıyorum. Bu konularda son derece dikkatli olmalıyız. Bütün gücümüzle inanç ve fikir özgürlüğünü savunalım. Ancak inanç ve fikir özgürlüğüne sahip gençler yetiştirebilmek için din derslerinin zorunlu olmaktan çıkarılıp, olsa olsa liselerde seçimlik ders olarak bırakılmasını sağlayalım. Öte yandan açık ve daha çok sayıda gizli öyle çok Kur'an kursu var ki... Bu da ayrı bir sorun.

Türkiye'de lâiklik, Batı'daki gibi, sadece din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasından ibaret değil; Atatürk'ün önceden görüp, tedbirlerini aldığı üzere, dinin, din

adamlarının devlet işlerine müdahalesini önlemek de lâikliğin en önemli gereği. Yeniden lâik düzeni getirelim; herkes istediği gibi fikir ve inanç özgürlüğüne sahip olsun. Günümüzde 'İslâm' kökten dinciler tarafından 'öz'den çok 'şekil' olarak algılanmakta. Eğer İslâm'da daha doğrusu İslâmcılarda 'hoşgörü' varsa, Ramazan'da kapatılan lokantalar, Ramazan'da sigara içtiği ya da yemek yediği için dövülen hatta öldürülen gençler için ne düşünürlər? Bunu açıklasınlar, bunlar üzerinde duralım. Teşekkür ederim.

İbrahim Kaboğlu - Ben öncelikle, başörtüsü bağlamında din özgürlüğü sorununa değineceğim. Başörtüsü konusunu sayın Öktem din özgürlüğünün bir uzantısı olarak ele aldı. Doğru... Fakat biz acaba bazı özgürlükleri mutlak olarak mı düşüneceğiz? Hak ve özgürlükler için genel olarak geçerli sınırlar vardır; örneğin her hak ve özgürlüğün şiddeti dışlaması, kamu düzenini bozmadan kullanılması gibi... Ama bunların yanında bir başka sınırlama var. Toplumda çatışan hak ve özgürlüklerin uzlaşmaya dönüştürülerek kullanılması sorunu var. Ben konuya bu açıdan değineceğim. Evet, vicdan ve inanç özgürlüğü doğrultusunda kişiler dilerlerse başlarını örtebilirler. Ama, acaba eğitim hak ve özgürlüğünün kullanıldığı bir ortamda bunu ne derecede mutlak olarak alabiliriz? Yani bunun bir sınırı olmamalı mı? Çünkü türban, başörtüsü, tesettür, çadır, peçe... önce yalnızca gözlerin açık olduğu bir giyim biçimi; ama bunun tamamen örtülü şekli de var. Böyle bir varsayımda siz, kürsüde bulunan hoca olarak acaba karşınızda hiçbir tarafını görmediğiniz insanlara hitap etme zorunda mısınız? Yani hitap ettiğiniz kişiyi, öğrenciyi özgün öğretim kurumunda öğrenci olarak görme hakkınız yok mu? Ya da tam tersi varsayımla yaklaşalım konuya, Sayın hocam Ülker Hanımın belirttiği gibi, tersine eğer kendilerinin öğretim üyesi olarak tamamen kapandıklarını varsayarsak, yani bir hanım öğretim üyesinin inancı gereği kürsüye yüzünü göremediğimiz bir şekilde çıktığını varsayarsak, acaba biz onu dinlemek zorunda mıyız? Yani şunu söylemek istiyorum: Evet, inanç ve vicdan özgürlüğü olmalı ama herhalde kamu kurumunda, özgün eğitim alanında bunun bir takım sınırları da olmalı. Bunun sınırını ise öncelik taşıyan eğitim hak ve özgürlüğünün kullanılması belirler. Yani bu kurumda amaç açısından öncelikli olan, eğitim hak ve özgürlüğüdür. Eğitim hak ve özgürlüğüne gölge düşürecek herhangi bir başka özgürlük alanı bununla sınırlanır. Zamanımız elverişli olmadığı için bu kadarla yetiniyorum.

İkinci bir nokta, Diyanet İşlerinin devlet kurumu olmaktan çıkarılmasını bir yerindelik sorunu olarak aldığımız. Ancak bir başka noktadan da bunu yine yerindelik sorunu olarak değerlendirmek mümkün. Bugün 60bin 70bin dolayında imam; yalnızca namaz kıldıran, yani devlet memuru olarak günde en çok birbuçuk iki saat görev yapan kişiler ve devlet memuru güvencilerine sahipler. Eğer Diyanet İşleri Başkanlığı devlet kurumu olmaktan çıkarılınsa denirse, zannediyorum ilk tepki gösterecek kişiler onlardır. Bu nedenle yerindelik bakımından pek mümkün olmayacağı kanaatindeyim.

Üçüncüsü, tekke ve zaviyelerin açılması sorununa ilişkin. Bunu bir özgürlük sorunu olarak da ele aldınız. Serbest bırakılması yönündeki görüşünüzü çoğulculuk ilkesiyle de bağlantılandırdınız. Burada bir çifte ölçüye dikkat etmek gerekir. Din ve inanç alanında özgürlük ne derecede geçerli? Çoğunluğa sahip dinsel faaliyetler yönünde geçerli olan ve savunulan görüşler, acaba din dışında kalmak ya da farklı inançlar yönünde ne derece geçerli bulunmakta? Burada bir yanda, gözetilen ("gözyumulan") alan var; öte yanda "hassasiyet" zırhına sokulan alan... Bir özgürlüğün kullanımı tek yanlı olarak mı kalmalıdır? Siz bir hukuk felsefesi uzmanı olarak bir dernek kurmaya kalkışsanız ve

başlıca amacını “bizim nüfus cüzdanlarımızda yer alan din hanesi kaydı kalsın, özgür kalsın, isteyen yazdırsın, isteyen yazdırmassın, isteyen bahai desin, isteyen müslüman desin, isteyen inançsız yazdırsın ya da boş kalmasını arzu etsin” yönündeki özgürlükler oluştursun. Böyle bir derneğin öncülüğünü yapsanız acaba nasıl bir tepki alırsınız? Sivil toplum kurumu özelliğinden yararlanma dereceniz ne olur? Çok teşekkür ederim.

Niyazi Öktem - Sivil toplum örgütlenmeleri açısından özde aynı fikirdeyim. Bir farklılığımız yok ama Türkiye'nin koşulları içerisinde bir takım zorluklarla karşılaşacağımızı söylüyorsunuz. Katılıyorum size. Yani bütün bunlar doğru, böyle bir örgütlenme biçimi geldiğinde, yasal ve anayasal olarak geçildiğinde inanç gruplarının daha güçlü örgütlenmelere de gidebileceğini düşünüyorum. Ama bizim elimiz armut mu topluyor? Niye biz örgütlenemiyoruz? Olay bu. Ben meseleye teori ve öz açısından bakıyorum. İkincisi, Diyanet İşleri meselesi. Gene ben meseleye öz açısından bakıyorum. Sivil toplum örgütlenmesi içerisinde bakıyorum. Uygulamada çıkan sorunlar doğrudur. Türkiye'de 20 milyon Alevi olduğu söyleniliyor. Diyanet İşleri bütçesi aşağı yukarı 12 trilyon; bunun %20'sinin Aleviler tarafından verildiğini düşünürseniz, demek ki 2-3 trilyon para Alevilerden Sünnilere gidiyor. Bugün Aleviler aleyhine söz söyleyen kişilere maaş olarak dönüştürüyor. İşin uygulamadaki sorunları da bu. Efendim gelelim en önemli konuya... 12 Eylül'den sonra bir genelge çıktı, devlet memurları sakallarını kesecek diye... Ben sakalımı kestim. Devlet giyime karışmaz. Ben züppelikten, art niyetim o belki, batı, frenk olma özentisinden belki, saikime kim bakar? Demokratik bir rejimde olmaz böyle şeyler. Sınırlar olmayacak mı? Tabii, işin mahiyeti gereği olacak. Doktorun örtünerek tabiplik yapması mümkün değil. Veya dersleri izlemesi... İşin mahiyeti bunu sınırlayacak. Burada sizinle hemfikirim. Eğitimde de şu ölçütü kullanmak mecburiyetindeyiz: “yakın ve hazır tehlike”... Yakın ve hazır tehlike, sizin de benimsediğiniz bir kavram bir yere kadar, biliyorum. Yakın ve hazır tehlike olmadıkça düşünce ve inanç özgürlüklerini sınırlayamazsınız. Hiç bir şekilde sınır getiremezsiniz. Aksi takdirde, işte daha önce Komünizmle Mücadele Derneklerinin sloganıydı “komünizm propagandasını yasak edeceğiz, çünkü onlar iktidara geldiklerinde onlar bize söz hakkı tanımayacak”. Oysa, yakın ve hazır tehlike yok ortada, gerekçe olamaz. Aynı şekilde, “çarşaflılar çoğalacak”, çarfaya girmeyeyim ama “başörtülüler çoğalacak, bunun arkasında politik saik var. Bu politik saikler de bize güç günler gösterecek”. Yakında, hazırda tehlike yok ortada... Yakın ve hazır tehlike kavramını biz benimsemişimiz takdirde her şeyi kolaylıkla sınırlamaya gideriz. Çatışan hak ve özgürlükler yok burada. Ben işin özünden gittim. Temel haklar, mutlak haklar sınırlanmayacaklar, belirttim; üç tane mutlak hak kategorisi saydım. Bunlardan mülkiyet hakkının sosyal fonksiyon olarak mülkiyet taşımasına gelerek *usus, fructus, abusus* faktörlerinden *abususun* sınırlandırıldığını belirttim. Mülkiyet hakkında sınırlama var. Çünkü toplum aleyhine somut tehlike doğurmuş ama düşünce ve vicdan özgürlüğü bakımından bunlar mutlak haklar kategoriliğini sürdürmektedirler. Ve bunu uzantıları da sürdüreceklerdir. Böyle bir sorun Fransa dışında hiç bir batı devletinde yok. Fransa'da da bizde olduğu gibi, jakoben lâikler, yani hâlâ 1990'larda, 2000'lerde, 1925'in metoduyla sosyal sorunları çözmek isteyen kişilerin eğilimi bu... Aynı paralellik de mevcut. Bu rejimin hayrı için... Teşekkür ederim.

Şahabettin Yücel - Türkiye'de üç defa darbe ile iktidar değişti ve bundan sonra anayasalar da değiştirildi. Devletin muayyen bir rejimi var. Şimdi siz konuşmanızda buyurdunuz ki, sivil toplum tabiri son zamanlarda çok kullanılıyor, siz de kullandınız ve

bunlara neredeyse olağanüstü ve sonsuz serbestlik verilmesini tavsiye ettiniz, yanılmıyorsa. Şimdi sivil toplumların devletin rejimine yönelik tehlikeli gelişmeleri de var. Bunların bu tehlikeli gelişmelerine rağmen bu üç defa değiştirilen anayasaların hiç birinde anayasada karşıt bir mekanizma yok. Siz bunu tavsiye ediyorsunuz ama batılı ülkeler belki zehire karşı panzehiri de bulmuşlar. Bunun panzehiri yok ki. Bu hususta neyi tavsiye ediyorsunuz?

Niyazi Öktem - Efendim galiba, sivil toplum kavramı ile aynı şeyi kastetmiyoruz. Dünyanın hiç bir ülkesinde sivil toplum örgütlenmeleri tehlike oluşturmamıştır. Bizzat insanların kendilerinin bir araya gelerek kendi sorunlarını çözmeye çalışmasıdır. Yani sögönder, ikincil grupmanlar olarak sivil toplum kuruluşları mevcuttur. Demokrasinin temelidir. Bütün batı demokrasilerinde bu vardır. Bu panzehir-zehir şeklinde de batı demokrasilerinde ele alınmamıştır. İlk defa bu şekilde bir sivil toplum anlayışıyla karşılaşılıyor. Zannediyorum sivil toplum üzerine daha çalışma yapmak gerekiyor ki bu konu açıklığa kavuşsun. Teşekkür ederim.

Çiğdem Ülger - Sorum sayın Öktem'e. Az önce de değinildi, sivil toplum ve her şeye özgürlük istemi güzel bir istem. Ancak sosyolojik olarak Türkiye'de ben bu konuda bilgili değilim, yani özür diliyorum o yüzden. Bu kadar farklı etnik kökende insanların yaşadığı Türkiye'de tekke ve zaviyelerin serbest bırakılması, bir ileri aşamada bu tekke ve zaviyelerin oy potansiyeli ve siyaset sahnesinde de yer alabilecekleri düşünülürse, bu açıdan üniter devlet anlayışında tehlike oluşturacağını düşünüyorum. Ayrıca bunun karşıt örgütlenmeler için de bir tehlike oluşturacağını düşünüyorum. Çünkü siyaset sahnesinde bunlar belli bir oy potansiyelini ellerine geçirdikleri takdirde, orada da o kadar özgür bir yaklaşımın görülemeyeceğini düşünüyorum. Bu konuda bu özgürlükçü isteminiz bana belli şeyleri kısıtlattırarak gibi geliyor. Teşekkür ederim.

Niyazi Öktem - Şimdi burada tekke ve zaviyelerin politikaya karışıp karışmaması önemli bir soru. Türkiye'de Özal Hükümetini kuran tekke ve zaviyelerdir. Kapalı bunlar. Ne oldu, kapalı oldu da?.. Hukuk sosyolojisi ile uğraşan kişiler olarak sosyal olguların etkisini görmek mecburiyetindeyiz. Bunlar fiilen mevcutsa ve biz kapalıdır diyorsak doğruyu söylememiş oluruz ya da kendi kendimizi aldatmış oluruz. Mevcut bunlar ve Nakşiler Türk siyasi hayatına hakim. Kapalı olmuş da, ne olmuş? Hiç bir şey farketmiyor.

Bir de şu etnisite sorunu... Türkiye, bir kere etnik açıdan bir “mozaik” değil; bir “alaşım”dır. Alaşım demek, amalgam demektir; yani bir demir bir bakırla birleşince başka bir maden oluşur. Türkiye'de yaşayan insanlar budur. Bir tek kürtler hariç belki... Ve alaşımdır. Herkes mozaik diyor, bakmayın: mozaik alaşımdır. Başka bir kültürdür. Orta Asyadan kaç kişi geldi zannediyorsunuz, 9 milyon insanın yaşadığı Anadolu'ya? 500 bini geçmiyor... Tarihi realitelere olduğu gibi bakalım, onun için alaşım olmuştur.

Sami Selçuk - Konu nedir? Sivil toplum dediğimiz çoğulcu demokrasi midir? Sorunun yanıtı burada yatıyor. Biz 1920'lerde, ihtilâl yapmışız... Neye karşı ihtilâl yapıyorsunuz? Çoğulcu rejim içerisinde sizi devirmek isteyenlere karşı yapıyorsunuz. Ama o dönem bitmiştir. Bugün bir başka noktada Türkiye... Dikkat edilirse, demokrasinin gelişimi içinde önce özgürlük ve eşitlikten söz edilmiş, o noktaya gelinmiş. Sonra, toplumsal adalet denmiş, o noktaya gelinmiş. Ama yetmemiş. Birinci Dünya Savaşından sonra devletler tek tür insanı yaratmaya heveslenmişler, tek tip insan!.. Yetmemiş... Acılar yaşanmış, canlar gitmiş. Bugün artık çoğulcu demokrasiye gelindi. “Tek”in

oluşturulamayacağı, homojen tipli bir insan toplumunun yaratılamayacağını insanlar öğrendiler. Bugün demokrasi “öteki”ni keşfetmiştir. Başkasının, farklılığın keşfidir, bu. Türkiye eğer farklılıklar demokrasisini kabul ederse, sorun kendiliğinden çözülür. Zaten o toplumda lâiklikten başkasına katlanamazsınız. Yansız devleti gerçekleştirdiniz mi *laisite* oluşur. Ama yanlış devleti gerçekleştirdiniz mi *lâisite* oluşmaz; *lâisizm* oluşur. Başka bir şey ö... O bir ideolojidir. Sayın Öktem bu *lâisiteyi* savunuyor. Dikkat edin, çok önemli bir nokta bu. Eğer Türkiye düşünme özgürlüğünü yasaklarsa; o kapıyı kilitlerse olacağı şudur: tartışma rejimin üzerine kayar; rejimin içinde kalmaz. Burada önemli olan nokta tartışmayı rejimin içine çekmek. Farklılıkları kabul etmek, ötekilerin de bulunduğunu kabul etmek. Dendi ki, üniter devlet... Elbette üniter devlet; bu bozulmaz, merak etmeyin. *Unitas multiplex*, sorun bu. Yani, birlik bütünlük içinde çoğulculuk. Ben o açıdan, yani demokrasiyi elitokraziye dönüştüren kaygılara ve komplo kuramlarına katılamıyorum. Hiç kaygı da duymuyorum. Türkiye bunları aşacaktır. Ve, devletin karşısında insan vardır. Müslüman, hristiyan, komünist, faşist şu bu yoktur. Ben uygulamadan gelen birisiyim; o tehlikeleri görüyorum ve *yakın tehlike* kavramına da karşıyım. Onu da söylüyeyim. Türkiye’de olmaz bu. Çünkü Türkiye’de jüri yok; *yakın tehlikenin* olduğu yerlerde halkın duygularını yansıtan jüri vardır. O ülkelerde o ölçüyü getirebilirsiniz. Ama Türkiye’de bunu getiremezsiniz; çünkü tanımı yok. Ceza hukukunda kavramların boyutları kesin olmak zorundadır; aksi takdirde yasalılık ilkesini çiğnersiniz. Yargıç da çiğner. Büyük tehlike asıl o zaman. Ben, onun için çok dikkatli olmak gerektiği kanısındayım ve sizin sözünü ettiğiniz çocukların öğrenim konusuna gelince, orada da devlet eğer yansızlık ilkesini kabul ederse, merak etmeyin tehlike olmaz. Türkiye yıllardır *laisizmi* uyguladığı için ve bundan bir türlü çıkamadığı için sanılmıştır ki, Hazreti Muhammed Atatürk’ün seçeneğidir, ya da öbürüsü onun seçeneğidir. Hayır, hayır!.. Yani Hazreti Muhammed’in bulunduğu yerde Atatürk yoktur diyemezsiniz; Atatürk’ün bulunduğu yerde de Hazreti Muhammed yoktur diyemeyiz. Bu, mümkün değildir. Ben şunu da görmeye başlıyorum Türkiye’de -mutlu bir olaydır- İslâmın yeni bir yorumu başladı. Çünkü İslâm, ister istemez çağıyla bütünleşmek zorundadır. Çağdaş olmak demiyorum; çağcılaşmak zorundayız. Çünkü ben bu iki sözcüğü de birbirinden ayırıyorum. Çağdaş *contemporaine* anlamında kullanılıyor Türkiye’de; çağcılaşma ise başka bir olay, çağın en yüksek düzeyindeki değerleriyle bütünleşmektir, çağa yaraşmaktır. Onun için ben bu tehlikelerin fazla abartılmaması gerektiği kanısındayım. Her sıkıntılı dönem mutlaka *Descartes*’in dediği gibi sağduyulu bir sonuca ulaşacaktır. Buna yürekten inanmaktayım ve sayın Öktem’in verdiği sonuçlara aynen katılıyorum. Bu bakımdan hiç bir kaygım yok.

Soru olmadı, biliyorum. kurallara da uymadı ama, şimdi burada zaten üçten fazla tebliğ sunuldu Sayın Başkan, siz de sunmuş oldunuz, benimkini de ona katabilirsiniz. Teşekkür ederim.

Ülker Gürkan - Teşekkür ederiz.

II. Oturum / II. Sitzung

Oturum Başkanı / Leitung: Sami Selçuk

Sami Selçuk - Sayın Doktor *Altan Heper*, rica ediyorum. Yardımcı Doçent Doktor sayın *Abdullah Dinçkol*... Buyrun.

Tartışmalar ve sempozyum güzel gidiyor, sanıyorum. Ben çok memnunum. Özellikle Alman Kültür Merkezinin sayın Direktörünü kutlamak da istiyorum. Çünkü çok güzel bir Türkçe ile konuşma yaptı. O açıdan, kendi anadilimi kullandığı için özellikle kutlamak istiyorum. Son yıllarda biz Türkçeye önem veriyoruz. Siz öyle mütevazı davranmayın, çünkü bir Başbakanlık sınavından geçseydiniz, yani o sınavı alırdınız. Yani son yıllarda önemli oldu bu. O bakımdan da kutluyorum sizi. Burada bir açıklama yapmak durumundayım. Konuşmacılardan, bildirilerini özellikle kısa tutmalarını rica edeceğim. Çünkü koşullar da değişti. Bu koşullara uyma yeteneğini göstereceklerini sanıyorum. Yalnız, sayın *Aliefendioğlu*, dünden beri konuşmasının çok önemli olduğunu; biraz uzunca tutmak istediğini söylediler bana. Bilemiyorum, hâlâ ısrarlıysa diğer konuşmacılardan biraz “ödünc” vermelerini rica edeceğim.

Ve ben söz sırasını izleneye göre izlemek istiyorum. Söz sayın *Aliefendioğlu*’nun, buyrun efendim.